

noi' psychologii' : zb. nauk. prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka, Instytutu psychologii' imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukrai'ny / za nauk. red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufrijevoi'. – Kam'janec'-Podil's'kyj : Aksioma, 2017. – Vyp. 36. – S. 197–207.

Received June 30, 2017

Revised July 25, 2017

Accepted August 28, 2017

УДК 159.923.2:37.013.42

С. А. Михальська

svitlana2308@hotmail.com

СОЦІАЛЬНА СИТУАЦІЯ РОЗВИТКУ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Mykhalska S. A. The social situation of a preschool child's development / S. A. Mykhalska // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G. S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S. D. Maksymenko, L. A. Onufrieva. – Issue 38. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2017. – P. 292–301.

S. A. Mykhalska. The social situation of a preschool child's development. The scientific and theoretical analysis of the development of the problem on the social development of a child of preschool age is presented in the article. It is determined that the social development of a personality is an interconnected process of socialization and individualization of a preschool child. It is proved that preschool age is characterized by a new social situation of development, when the sphere of interaction and the circle of a child's communication are considerably expanding; the communication with adults is much more complicated, and it acquires new forms and content. It is noted that a preschooler's relationship with an adult acquires cognitive and imitative content, that is in games a child copies the activities of an adult and asks him a large number of questions. It is proved that the game is social in its origin and content, it is a historical entity associated with the development of society, its culture; it represents activities, where children play the role of adults, performing their lives, work and relationships between them through the game, preschoolers meet their needs in communication with adults, in social life with them. It is stated that the relationship between preschoolers is particularly attractive and significant,

and a steady interest in interacting with other children arises in connection with the complication of the game and the expansion of the sphere of preschool child's socialization. Communicating with peers, a child builds relationships not on the basis of conquest, like with adults, but from the point of view of equality. It is noted that interaction between preschoolers leads to a number of psychological consequences: the formation of social interaction skills, the improvement of the ability to support conversation and information sharing, the development of communicative flexibility through the dominance during the game, self-esteem formation by means of comparison with other children, development of empathy, ability to care. Consequently, the social situation of a preschool child's development is being complicated and differentiated, and relations with adults and peers are being changed, which continue to remain the center of their life.

Key words: child, social development, personality, intercourse, parents, preschool age, family, game, peers.

С. А. Михальська. Соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку. У статті представлено науково-теоретичний аналіз стану розробки проблеми соціального розвитку дитини дошкільного віку. Визначено, що соціальний розвиток особистості – це взаємопов'язаний процес соціалізації-індивідуалізації дитини дошкільного віку. Доводиться, що дошкільний вік характеризується новою соціальною ситуацією розвитку, коли значно розширюється сфера взаємодії та коло спілкування дитини; спілкування з дорослим значно ускладнюється, набуває нових форм і змісту. Зазначено, що взаємини дошкільняти з дорослим набувають пізнавально-наслідувального змісту – дитина в іграх копіює діяльність значимого дорослого та ставить йому велику кількість запитань. Доведено, що гра – соціальна за своїм походженням та змістом, вона є історичним утворенням, пов'язаним із розвитком суспільства, його культури; вона являє собою діяльність, у якій діти виконують ролі дорослих, відтворюючи в ігровому середовищі їхнє життя, працю та відносини між ними; через гру дошкільники задовольняють свої потреби в спілкуванні з дорослими, у суспільному житті з ними. Констатовано, що особливої привабливості та значущості набувають взаємини дошкільника з ровесниками, а стійкий інтерес до взаємодії з іншими дітьми виникає в зв'язку з ускладненням гри та розширенням сфери соціалізації дошкільника; спілкуючись із ровесниками, дитина буде взаємини не на основі підкорення, як із дорослими, а з позицій рівності. Зазначено, що спілкування дошкільника з ровесниками призводить до низки психологічних наслідків: формування навичок соціальної взаємодії, вдосконалення здатності підтримувати розмову та ділитись інформацією, вироблення комунікативної гнучкості шляхом підкорення та домінування в ході гри, становлення самооцінки шляхом порівняння себе з іншими дітьми, розвиток емпатії, здатності до турботи. Отже, соціальна ситуація розвитку дошкільника ускладнюється і диференціюється, суттєво змінюються стосунки з дорослими та ровесниками, які й надалі залишаються центром її життя.

Ключові слова: дитина, соціальний розвиток, особистість, спілкування, батьки, дошкільний вік, сім'я, гра, ровесники.

Постановка проблеми дослідження полягає у тому, що процес соціалізації дітей дошкільного віку повинен відповідати динамічним суспільним тенденціям, зростаючому темпу розвитку світової цивілізації. Процес соціалізації дитини дошкільного віку відбувається у період особистісного становлення та взаємодії з соціальним оточенням. Система соціальних зв'язків створює підґрунтя для активного засвоєння суспільного досвіду та конструювання образу соціального світу.

Соціальний розвиток особистості – це взаємопов'язаний процес соціалізації-індивідуалізації дитини дошкільного віку. З одного боку, він містить засвоєння соціокультурного досвіду у вигляді правил, норм, способів поведінки, еталонів дії та взаємодії людей у соціумі, а з іншого – розвиває сутнісне «Я» дитини, індивідуальність та неповторність, надає певної автономності та незалежності від соціуму, здатності гармонійно й ефективно адаптуватися до нових умов постійно змінюваного соціального середовища. Набуття соціального досвіду дітьми передбачає їх залучення до соціальної дійсності, окремі сфери якої стають для них доступними. Життєвий та соціальний досвід особистості, крім спеціально організованих надбань, охоплює певні пізнавально-практичні надбання, які вона самостійно набуває в різних життєвих ситуаціях [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання соціалізації було досліджено у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників, а саме Г. М. Андреевої, Р. В. Овчарової та ін.

Дослідження питань сутності соціалізації, її чинників та соціального становлення особистості розглядали у своїх працях різні психологи, зокрема Г. М. Андреева, Ш. А. Амонашвілі, О. Л. Кононко, В. У. Кузьменко, С. Є. Кулачківська, Г. О. Люблінська, Т. О. Піроженко та інші.

Етапи становлення дитини, як члена соціуму, досліджували Л. С. Виготський, Л. І. Божович, Л. А. Венгер, Д. Б. Ельконін, О. В. Запорожець, М. І. Лісіна та інші.

Сучасні вчені доводять, що залучення дитини до соціального життя сприяє розвитку особистості дитини дошкільного віку (Л. А. Венгер, О. Л. Кононко, А. В. Петровський та ін.).

Мета статті полягає у вивченні проблем і особливостей соціальної ситуації розвитку дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна ситуація розвитку – джерело всіх динамічних змін, що відбувають

ся у розвитку впродовж певного періоду. Вона визначає цілком і повністю ті форми і той шлях, слідуючи яким дитина набуває нових властивостей особистості, той шлях, на якому соціальне стає індивідуальним. Процес розвитку в кожну вікову епоху, незважаючи на всі складності його організації і складу, що відкриваються за допомогою аналізу, являє собою єдине ціле. Закони будови цього цілого, структурні закони віку визначають будову й упродовж кожного приватного процесу розвитку, що входить до складу цього цілого.

Як підкреслює Л. С. Виготський, з'ясувавши соціальну ситуацію розвитку, яка складається до початку певного віку, слід простежити, як із життя дитини в цій соціальній ситуації виникають новоутворення, властиві даному віку. Сам процес розвитку, за Л. С. Виготським, полягає, в першу чергу, у виникненні цього нового. Новоутворення виникають до кінця кожного віку. Вони – результат розвитку, що відбувся в цей період. Завдання аналізу Л. С. Виготський вбачає в необхідності простежити шлях, «генезис новоутворення», описати це новоутворення і встановити зв'язок між ним і подальшим розвитком.

На думку Л. С. Виготського, виниклі новоутворення в свідомій особистості дитини призводять до того, що змінюється сама особистість, що не може не мати істотних наслідків для подальшого розвитку дитини. Перебудова соціальної ситуації розвитку під впливом новоутворень, що виникли в свідомості дитини, – суть і головний зміст критичних віків [9, с. 46–67].

Досліджуючи процес соціалізації на ранніх етапах онтогенезу, О. Л. Кононко визначає його як набуття дошкільником соціального досвіду, що здійснюється через діяльність, спрямовану на орієнтування в ситуації, пристосування до оточуючого середовища, перетворення живої та неживої природи, власного «Я» [5].

І. П. Рогальською [7, с. 33] визначено, що соціалізація особистості в дошкільному дитинстві є процесом становлення дитячої особистості у її взаємодії із соціальним світом на основі порівневого входження дитини у систему соціальних зв'язків, активного освоєння соціокультурного досвіду через її суб'єктивне пізнання суспільного довілля та конструювання образу соціального світу.

Головна потреба дошкільника – бути повноправним членом суспільства, жити і почувати себе на рівні з дорослими. Однак реально включитися у доросле життя він не може через його складність і свої обмежені можливості. Саме в цьому розриві між прагненням бути як дорослий і неможливістю реалізувати

це прагнення – полягає суперечність соціальної ситуації розвитку дошкільника. Єдиною діяльністю, яка дає змогу подолати цю суперечність, є сюжетно-рольова гра, у якій дитина виконує роль дорослого як носія певних суспільних функцій, вступає у стосунки з іншими дорослими, безпосередньо не присутніми. Рольова гра є провідною діяльністю дітей дошкільного віку, спрямованою на орієнтування у предметній і соціальній дійсності [6, с. 101–113].

Протиріччя соціальної ситуації розвитку Д. Б. Ельконін вбачає у тому, що дитина є членом суспільства, поза суспільством вона жити не може, основна її потреба – жити разом з оточуючими людьми, але це здійснити в сучасних історичних умовах неможливо: життя дитини проходить в умовах опосередкованого, а не прямого зв'язку зі світом. Саме з цього протиріччя і народжується рольова гра – самостійна діяльність дітей, що моделює життя дорослих [2, с. 106–115].

Рольова гра дає змогу дитині вступити у взаємодію з недоступними їй у реальній практиці сторонами життя, тому є провідною діяльністю дошкільника.

Учені розглядають гру як провідну діяльність дошкільника і визначають соціальну обумовленість її розвитку (П. П. Блонський, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, Д. Б. Ельконін). Гра – соціальна за своїм походженням та змістом, вона є історичним утворенням, пов'язаним із розвитком суспільства, його культури. Гра – особлива форма життя дитини в суспільстві. Вона являє собою діяльність, у якій діти виконують ролі дорослих, відтворюючи в ігровому середовищі їхнє життя, працю та відносини між ними. Через гру дошкільники задовольняють свої потреби в спілкуванні з дорослими, у суспільному житті з ними.

Якщо в ранньому дитинстві центральним моментом гри є оволодіння предметами і способами дій із ними, то у грі дошкільника головним стає людина, її дії і стосунки з іншими людьми. Гра дошкільника набуває *рольової форми*. Рольова гра існує тільки в соціальному середовищі, дитина *вчиться гратися*. Форми ігрової діяльності засвоюються дітьми під прямим чи опосередкованим впливом дорослих. *Рольова гра є соціально обумовленою діяльністю*. Сюжети своїх ігор дитина запозичає із суспільства, в якому живе. Отже, сам зміст дитячих ігор заперечує спроби вивести прагнення гратися з якихось інстинктивних тенденцій [1, с. 90–120].

Дошкільний вік характеризується новою соціальною ситуацією розвитку, коли значно розширюються сфера взаємодії

та коло спілкування дитини. Спілкування з дорослим значно ускладнюється, набуває нових форм і змісту. Дошкільнику вже недостатньо уваги дорослого і спільної діяльності з ним, оскільки завдяки мовному розвитку його можливості спілкування розширилися. Він уже здатний спілкуватися не тільки про предмети, які сприймає безпосередньо, а й предмети, відсутні у конкретній ситуації взаємодії. Зміст спілкування стає позаситуативним, виходить за межі сприйнятої ситуації.

За словами Д. Б. Ельконіна, дошкільний вік обертається, як навколо свого центру, навколо дорослої людини, її функцій, її завдань. Дорослий виступає у загальному вигляді як носій соціальних функцій у системі суспільних відносин (дорослий – тато, лікар, шофер тощо) [2, с. 106–115].

Соціальна ситуація розвитку дитини в дошкільному віці визначається активізацією спілкування дитини з дорослими й однолітками. Спілкування з дорослими розгортається на основі значної самостійності дошкільника, розширення його пізнання оточуючої дійсності. Завдяки використанню провідного засобу спілкування – мови та постановці запитань діти потужно поповнюють свої уявлення про світ. Дошкільники ставлять тисячі запитань. Вони хочуть з'ясувати, чому сонце світить, звідки беруться діти, куди зникає ніч, із чого зроблені зорі та багато іншого. Перебуваючи у ролі слухача, учня, малюк вимагає ставлення дорослого до нього як до партнера, товариша. Таке співробітництво дитини з дорослим має назву пізнавального спілкування. У дошкільному віці виникає й супутня форма спілкування – особистісна, яка характеризується тим, що дитина намагається обговорювати з дорослими поведінку і вчинки інших людей.

Взаємини дошкільника з дорослим набувають пізнавально-наслідувального змісту – малюк у іграх копіює діяльність значимого дорослого та ставить йому велику кількість запитань. Однак наслідування дитиною дорослого поступово стає свідомим і вибірковим. Також батьки залишаються організаторами та регуляторами життя дитини, впливають на формування її особистості. Для багатьох дітей цього віку характерним є набуття нового соціального статусу – вихованця дитячого садка. Здебільшого, залучення дитини до цього соціального інституту має значний позитивний вплив, однак відвідування дитячого садка може спричинити й деякі негативні психологічні наслідки.

Особливої привабливості й значущості набувають взаємини дошкільника з ровесниками. Стійкий інтерес до взаємодії з іншими дітьми виникає в зв'язку з ускладненням гри та розши-

ренням сфери соціалізації дошкільника. Спілкуючись з однолітками, дитина будує взаємини не на основі підкорення, як із дорослими, а з позиції рівності [8, с. 129–132].

У соціальній ситуації розвитку дитини дошкільного віку все більшу роль починають відігравати однолітки, спілкування і стосунки з якими стають для неї не менш значущими, ніж взаємини з дорослими [6, с. 101–113].

Унаслідок тривалої взаємодії дошкільнят у дитячому середовищі з'являються перші нестійкі, переважно одностатеві угруповання. Мають місце і прояви диференційованих, але нестійких ставлень до ровесників на основі симпатії. Серед дошкільників виокремлюються більш популярні діти, що претендують на роль лідерів, та діти, яких уникають ровесники. Статус дитини у середовищі ровесників суттєво залежить від характеру родинної взаємодії. Так, авторитарна стратегія батьків дошкільника проєктується на спроби ним пригнічувати й утискати ровесників. Наявність вільних, турботливих стосунків дитини з батьками, братами чи сестрами зумовлює успішність її адаптації в спілкуванні з іншими дітьми.

Спілкування дошкільника з ровесниками призводить до багатьох психологічних наслідків:

- формування навичок соціальної взаємодії;
- удосконалення здатності підтримувати розмову та ділитись інформацією;
- вироблення комунікативної гнучкості шляхом підкорення та домінування в ході гри;
- становлення самооцінки шляхом порівняння себе з іншими дітьми;
- розвиток емпатії, здатності до турботи [8, с. 129–132].

Перехід до шкільного навчання докорінно змінює весь спосіб життя дитини. У цей період у її життя входить навчання – діяльність обов'язкова, відповідальна, що потребує систематичної організованої праці. Ця діяльність ставить перед дитиною завдання послідовного, цілеспрямованого засвоєння знань, узагальнених і систематизованих в основах наук, що передбачає зовсім іншу, ніж у дошкільному дитинстві, структуру її пізнавальної діяльності. З боку суспільства дитину починають розглядати як людину, що вступила на першу сходинку громадянської зрілості (О. М. Леонтьєв, Л. І. Вожович, Д. Б. Ельконін).

У дитини з'являються обов'язки, які покладає на неї суспільство. Вона несе за свою навчальну діяльність серйозну відповідальність перед школою і батьками. Це обов'язки, від виконання

яких залежатимуть майбутнє місце дитини в житті, її суспільна функція і роль, а звідси і зміст усього подальшого життя. Разом із новими обов'язками школяр отримує нові права: на серйозне ставлення оточуючих до своєї навчальної праці; на робоче місце, необхідне для його занять; на час, на тишу, на відпочинок, на дозвілля, на схвалення за навчальні успіхи. Але для того, щоб у дитини виникла внутрішня позиція школяра, необхідний певний ступінь готовності – рівень її психічного розвитку. Основи тих якостей, що повинні формуватися в певний період життя дитини, закладаються раніше, на попередньому віковому етапі. Формування нових психічних утворень, не підготовлених у ході попереднього розвитку, відбувається вкрай важко [4, с. 335–337].

Усе це свідчить, що соціальна ситуація розвитку дошкільника ускладнюється і диференціюється, суттєво змінюються стосунки з дорослими, які й надалі залишаються центром його життя. Якщо у ранньому віці соціальна ситуація розвитку дитини визначалася лише стосунками з близькими людьми, то у дошкільному – вона вступає у стосунки з ширшим соціальним світом. Те, що дитина спостерігає у світі дорослих, стає предметом її ігрової діяльності, у якій дорослий присутній опосередковано. Гра стає провідним видом її діяльності. Спілкування з близькими дорослими набуває позаситуативного характеру і спонукається новими потребами. Дитина опановує нову сферу соціальних контактів – стосунки з однолітками.

Внутрішня позиція дошкільника щодо інших людей характеризується усвідомленням власного Я, своєї поведінки та інтересом до світу дорослих [6, с. 101–113].

Висновки і перспективи подальших розвідок із цього напрямку. В результаті теоретичного аналізу проблеми соціального розвитку дитини було визначено, що процес соціального розвитку починається з раннього дитинства і проходить у певному соціальному середовищі. Дитина розвивається в межах своєї сім'ї та соціального оточення. На неї впливають батьки, родичі й інші дорослі, однолітки, з якими вона спілкується, а також дошкільний навчальний заклад, як соціальна інституція. Визначено, що соціальний розвиток особистості – це взаємопов'язаний процес соціалізації-індивідуалізації дитини дошкільного віку. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми становлення особистості дитини. Перспективи нашої роботи ми вбачаємо у вивченні питань впливу дошкільної установи на формування особистості дитини, що стане предметом наших подальших наукових пошуків.

Список використаних джерел

1. Вікова психологія : навч. посіб. [Текст] / за ред. Г. С. Костюка. – Київ : Радянська школа, 1976. – 269 с.
2. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. [Текст] / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – 3-тє вид. – К. : Каравела, 2012. – 344 с.
3. Грицишина Т. І. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку як соціально-педагогічна проблема [Текст] / Т. І. Грицишина // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2016. – № 12 (55). – С. 12–15.
4. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. [Текст] / Т. В. Дуткевич. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 424 с.
5. Кононко О. Л. Запорука особистісного зростання дошкільника [Текст] / О. Л. Кононко // Дошкільне виховання. – 1999. – № 10. – С. 3–5.
6. Павелків Р. В. Дитяча психологія : навч. посіб. [Текст] / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – К. : Академвидав, 2008. – 431 с.
7. Рогальська І. П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / І. П. Рогальська. – Луганськ, 2009. – 45 с.
8. Сергєєнкова О. П. Вікова психологія : навч. посіб. [Текст] / О. П. Сергєєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасєка. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 376 с.
9. Шаграєва О. А. Детская психология: теоретический и практический курс : учеб. пособ. для студ. вузов [Текст] / О. А. Шаграєва. – М. : Владос, 2001. – 368 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Vikova psihologija : navch. posib. [Tekst] / za red. G. S. Kostjuka. – Kyi'v : Radjans'ka shkola, 1976. – 269 s.
2. Vikova ta pedagogichna psihologija : navch. posib. [Tekst] / O. V. Skrypchenko, L. V. Dolyns'ka, Z. V. Ogorodnijchuk ta in. – 3-tje vyd. – K. : Karavela, 2012. – 344 s.
3. Grycyshyna T. I. Socializacija ditej starshogo doshkil'nogo viku jak social'no-pedagogichna problema [Tekst] / T. I. Grycyshyna // Osvita ta rozvytok obdarovanoi' osobystosti. – 2016. – № 12 (55). – S. 12–15.
4. Dutkevych T. V. Dytjacha psihologija : navch. posib. [Tekst] / T. V. Dutkevych. – K. : Centr uchbovoi' literatury, 2012. – 424 s.

5. Kononko O. L. Zaporuka osobystisnogo zrostantnja doshkil'nyka [Tekst] / O. L. Kononko // Doshkil'ne vyhovannja. – 1999. – № 10. – S. 3–5.
6. Pavelkiv R. V. Dytjacha psihologija : navch. posib. [Tekst] / R. V. Pavelkiv, O. P. Cygypalo. – K. : Akademvydav, 2008. – 431 s.
7. Rogal's'ka I. P. Teoretyko-metodychni zasady socializacii' osobystosti u doshkil'nomu dytynstvi : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : spec. 13.00.05 «Social'na pedagogika» / I. P. Rogal's'ka. – Lugans'k, 2009. – 45 s.
8. Sergjejenkova O. P. Vikova psihologija : navch. posib. [Tekst] / O. P. Sergjejenkova, O. A. Stoljarchuk, O. P. Kohanova, O. V. Pasjeka. – K. : Centr uchbovoi' literatury, 2012. – 376 s.
9. Shagraeva O. A. Detskaja psihologija: teoreticheskij i prakticheseskij kurs : ucheb. posob. dlja stud. vuzov [Tekst] / O. A. Shagraeva. – M. : Vlados, 2001. – 368 s.

Received June 14, 2017

Revised July 11, 2017

Accepted August 9, 2017

UDC 159.923:811.112.2:378.147

L. A. Onufriieva

kpnu_lab_ps@ukr.net

Psychological principles of FOREIGN-LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE FORMATION BELONGING TO FUTURE SPECIALISTS IN SOCIONOMIC PROFESSIONS

Onufriieva L. A. Psychological principles of foreign-language communicative competence formation belonging to future specialists in socio-economic professions / L. A. Onufriieva // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G. S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S. D. Maksymenko, L. A. Onufriieva. – Issue 38. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2017. – P. 301–314.

L. A. Onufriieva. Psychological principles of foreign-language communicative competence formation belonging to future specialists in socio-economic professions. An analysis of the approaches to the problem on deter-